

*Inclusive Education
Приобщаващо образование*

КОНСУЛТИРАНЕТО В ЛОГОПЕДИЧНАТА ПРАКТИКА: В ПОМОЩ НА ПРОЦЕСА НА ПРИОБЩАВАНЕ

Елена Бояджиева-Делева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Консултирането на родителите и учителите на деца с комуникативни нарушения е едно от основните задължения на логопедите. То е процес, включен като приоритетна дейност при превенцията и ранната интервенция. Могат да се отделят три базисни сфери на логопедично консултиране, подпомагащи процеса на приобщаващо образование: работа с родители, работа с учители и работа с общността и обществото. В статията се описват три случая, даващи пример за добри логопедични консултантски практики във всяка от сферите, подпомогнали приобщаването на деца със специални образователни потребности и комуникативни нарушения.

Keywords: consulting; speech-language therapy; inclusive education

Консултирането е сред основните задължения на логопедите. То се разписва в ключови програмни документи на Българската и Европейската професионална логопедична асоциация^{1,2)}. В Минималните стандарти за подготовка на логопеди и в Професионалния профил на логопеда³⁾ консултирането в логопедичната практика се поставя в първата от трите области на професионална компетентност и се описва по следния начин: „Логопедът предлага на клиента си, на семейството му и на общността, в която живее, обучение и съвети по професионален и отговорен начин с цел клиентът му да успее да функционира на по-високо ниво, както и за да улесни участието и дейността на клиента си в ежедневието“. Основна цел на консултирането е да използва наличното време и ресурси по най-ефикасния и ефективен възможен начин, така че да осигури модел на практика, която включва и следва принципите на приобщаването (Gascoigne, 2006; Wagner, 2000).

В този контекст консултирането в логопедичната практика се разбира като лонгитудинален процес с начало още на етапа на превенция, преминаващ през ранната интервенция и същинската диагностика и терапия и продължаващ до-

тогава, докато има контакт с пациента/клиента или докато той и семейството му имат нужда от подкрепа.

Логопедичното консултиране може да се разглежда и като система от мерки с различен обхват и насоченост към различни равнища на функциониране на индивида: микроравнището на семейството и най-близката среда, мезоравнището на най-близката социална среда (детски градини, училища, институции и организации за грижа и образование) и макроравнището на общността и социума.

Консултирането като елемент от етапа на превенция и ранна интервенция

На този етап от логопедичната работа се формулират следните основни цели: да не се допусне преход от забелязано забавяне или закъснение в развитието на дадена функция към нарушение и патология под въздействието на външни фактори; да се предотврати задълбочаването на предполагаемия основен проблем и да се попречи на появата на вторични нарушения. Преимущество и ефект на логопедичното консултиране тук е, че чрез навременно предоставяне на достъпна информация за особеностите на детското развитие, за същността на предполагаемия проблем, неговите причини, прояви и начини за преодоляването им се създава възможност да не се стигне до същинска терапия. Ключова насока е подобряването на информираността на родителите и педагогическите специалисти за особеностите на ранното развитие, за начините на организация на взаимодействията с детето и средата, така че развитието да се стимулира от естествени ситуации на общуване и игра.

Консултирането като елемент от диагностичния процес

Моделът на Международната класификация на функционирането, нарушенията и здравето (ICF) на СЗО за диагностика на нарушенията в областта на човешката комуникация, ученето и социалните интеракции предлага описание на бариерите, които дадено състояние поставя пред функционирането и включването на индивида в три равнища: ежедневие и рутинни дейности, учене и труд и свободно време и забавления. В този смисъл, консултирането на логопедите е насочено към подпомагане на идентифицирането от страна на близките и учителите на онези бариери, които са свързани с ежедневното пълноценно включване и участие на детето в дейности у дома, в училището и навън с връстниците и приятелите. Това направление на логопедично консултиране е тясно свързано с изясняването на възможните причини за нарушението, неговите наблюдавани и очаквани бъдещи прояви, подпомагане на по-доброто разбиране на влиянието им над общото функциониране на детето. Не на последно място тук идва установяването на взаимоотношения на сътрудничество в екипа от специалисти, които биха могли адекватно да се включат както в диагностичния, така и в последващия терапевтичен и обучителен процес. В логопедичната практика е утвърдена форма на сътрудничество,

в която родителите и детето с нарушение се препращат на консултация с лекари (офталмолози, аудиолози, психиатри, невролози), с психолози, психотерапевти и ерготерапевти. Важни цели на консултирането на този етап са достъпното информиране за диагностичната стратегия, за същността на наблюдаваните трудности или нарушения, както и за предполагаемите следващи стъпки, което ще доведе до снемане на напрежението от родителите и редуциране на чувството за вина, което нерядко съпътства диагностиката в ранните ѝ стадии. Най-подходящите мерки в такива случаи са установяване на доверена връзка с психолог или семеен терапевт. Известна е ролята на семейството и семейните взаимоотношения като психогенен фактор за редица нарушения или състояния (Petrov, 2010). Ето защо връзките между логопедичното и психологическото консултиране са от съществено значение още от началото на диагностиката.

Друга основна цел на логопедичното консултиране на този етап е да се повиши информираността на учителите и родителите за същността на различните нарушения и състояния, спецификата им през наблюдавания възрастов период и за начините, по които те биха могли да повлияят на училищния живот на детето (учене, адаптация, социализация и игра). На първо място е крайно важно да се изтъкне, че диагностиката на тези състояния и нарушения трябва да се направи само от компетентен специалист или екип (лекар, логопед, психолог). Недопустимо е диагностиката на отклонения в психичното или езиковото и говорното развитие да се извършва от учителите в детските градини или училищата.

Консултирането като елемент от терапевтичния процес и поддържащата терапия

При вече поставена логопедична и/или медицинска диагноза на преден план излиза необходимостта да се прецени доколко тя ще създаде специална образователна потребност (СОП). Не всички деца с комуникативни нарушения имат СОП. От друга страна, СОП може да се прояви във всеки един етап от обучението при всяко едно дете. Децата с комуникативни нарушения са сред уязвимите групи. Редица нарушения са пряко свързани с вероятността от ранна проява на СОП: специфичните езикови нарушения (СЕН/дисфазия), нарушенията на писмения език (дислексия/нарушения на ученето), синдромът на хиперактивност и дефицит на вниманието (ХАДВ), разстройствата от аутистичния спектър, сензорните и двигателните нарушения, заекването.

След като веднъж логопедичната диагноза е ясна и специалната образователна потребност на детето е идентифицирана, решението за стъпките, по които да се осъществи процесът на приобщаване в общообразователна среда, се взема от мултидисциплинарен екип. При започнала или продължаваща от предходен период логопедична терапия консултирането става елемент от самия терапевтичен процес. Основните му цели са да предложи на родителите

и на учителите конкретни подходи и техники, с които детето да се подпомага ежедневно у дома и в училище и чрез които в най-голяма степен ще се спомогне за формиране на адекватни стратегии за учене и път към самостоятелността. Същността на логопедичната работа и особеностите ѝ в училищна възраст често предполагат логопедът да заема водещата консултантска роля в мултидисциплинарния екип. Тази роля е описана в компетентностите от професионалния профил на логопеда³⁾, който „напътства и ръководи колегите си, членовете на екипа и стажантите, като уважава тяхната независимост и професионална отговорност, така че специфичните професионални задачи... да бъдат извършвани ефективно и компетентно“.

При консултирането като елемент от терапията, могат да се обособят три базисни сфери, засягащи равнищата на социално функциониране и включване на детето: работа с родителите и семейството, работа с учителите, работа с общността.

Консултирането като елемент от терапията: работа с родителите и семейството

Консултативната дейност на логопедите, работещи в системата на образованието, е регламентирана като 1 час седмичен норматив за работа с родители. Негативните ефекти на това времево ограничение често са пасивността и консуматорското отношение на родителите като потребители на услуги и получаващи грижи (Boyadzhieva-Deleva, 2010). Това провокира нереалистични очаквания за крайния резултат от терапията и обучението в училище, което, от своя страна, може да се отрази отрицателно на представата за знанията, уменията и опита на даден специалист или екипа, като цяло; не е рядкост родителите да потърсят решението на проблемите си при други специалисти и учители, без да отчитат, че смяната на училището не е решение. Ето защо важен елемент от работата с родителите при започване на терапията е изясняване на понятието за споделена отговорност. Подреждането на ролите в терапевтичния процес е продукт на консултиране за отношението и нагласите на родителите към детето и неговите трудности. Според Енева (2001) партньорството между родителите и специалистите е гаранция за успех само при положение че връзката е еднозначна и двупосочна и че и двете страни участват във вземането на решение.

Освен достъпно поднесена информация за самото нарушение в логопедичните консултации се дават съвети за поведение въкъщи, предлагат се стратегии за непряка интервенция. Допустимо е родителите да се обучават и в директни терапевтични техники, приложими в домашни условия (обикновено това е подходящо при специфични езикови нарушения, заекване и дислексия). И тук понякога се препоръчва консултация с психолог или фамилен терапевт с цел елиминиране на тревожността и чувството за вина у родителите, особено у майката. При някои нарушения (и много често при дислексия) се наблюда-

дават две противоположни, но винаги неблагоприятни за детето родителски реакции: на negliжиране и отричане на проблема или на свръхзисквания за учене, неадекватни на реалните възможности на детето (Dimitrova, Naneva, Zarova, 2003). Подкрепата на родителите е от съществено значение за преодоляването на проблема, ето защо е необходимо да се изработят адекватно отношение и реалистично виждане на състоянието на детето и прогнозите на логопеда. Фактор, който също е от значение за напредъка както на логопедичната терапия, така и за развитието, поведението и емоционалното състояние на детето, са стилът на възпитание и моделът на родителско поведение (Stoeva, 2010).

Елемент от работата със семейството е и допитването до самото дете за неговите виждания за важността и целите на срещите с логопеда. Прилагането на принципа за правото на децата да изразяват гледната си точка и да участват активно във вземането на решения, които ги засягат, е предизвикателство пред логопедичната практика (Owen, Hayett, Roulstone, 2004). В свое пилотно проучване чрез полуструктурирани интервюта на 12 деца с комуникативни нарушения на възраст 6 – 11 г., посещаващи общообразователно училище, авторите стигат до извода, че увеличаването на участието на децата при планирането на терапията и структурирането на индивидуалните програми за обучение води до по-добри резултати при осъществяването на целите на приобщаването. Реакцията и отношението на детето към собствените му трудности влияят на самооценката, мотивацията и взаимоотношенията с околните. Това още веднъж подчертава важността на включването на психолог в екипа за работа. Ролята на логопедичното консултиране в такива случаи може да се сведе и до насочване към работа с подходящ специалист, на фона на изяснен профил на силните и слабите страни както на самото дете, така и на неговите близки.

Случай 1 – добра логопедична консултантска практика от сфера работа с родителите⁴⁾

М. е на 7 г. и е ученичка в първи клас. В началото на учебната година след скринингово логопедично обследване е насочена към интензивна логопедична диагностика, която установява специфично езиково нарушение, изразено на равнището на фонологията. Налице са и структурни малформации на артикулационния апарат, които допълнително засягат разбираемостта на говора ѝ. Усвояването на писмения език е затруднено предвид дефицитите в говорната перцепция и продукция, характерни за специфичното комбиниране на езиково и говорно нарушение. Вторично се засягат вербалната памет и концентрацията на вниманието. М. е неспокойна в час и често нарушава дисциплината. Децата започват все повече да я отбягват и да я маргинализират, не я предпочитат като партньор в игрите, защото трудно я разбират. М. е по-малка сестра в семейство с работеща майка и безработен баща. По-големият ѝ брат има по-

веденчески проблеми, за които работи с детски психиатър от няколко месеца (от постъпването на М. в училище). Родителите са изключително фокусирани върху проблемите на сина си и смятат, че трудностите на М. с ученето, общуването и адаптацията са проява, от една страна, на мързел, лигавщина, инат и непослушание, а от друга – са опит да привлече вниманието към себе си и да отклони родителите от брат си. Често я наказват, сравняват я с по-големия ѝ брат, който е сравнително добър ученик. Според родителите проблемите на М. не се нуждаят от работа със специалист, защото не са измерими с тези на по-голямото дете, а и смятат, че М. ще ги израсте във втори клас. За трудностите в клас родителите са склонни да обвиняват учителката в липса на подход и нисък професионализъм. Със семейството се провеждат серия логопедични консултации, насочени към изясняване на същността на проблема на М., важността на преоценката на ситуацията и приемането на потребностите на детето, очертаване на възможностите за неговото подпомагане в училище и въкъщи и острата необходимост от допълнителна работа с логопед (безплатна за семейството). Родителите са насочени за консултация към психолог, с който логопедът установява професионална връзка за период от три месеца. По време на посочения период със семейството се провеждат редовни срещи (два пъти седмично, колкото е и честотата на пряката логопедична работа с М.). По време на логопедичните консултации на родителите се предлагат и демонстрират техники за пряка терапия, които могат да се приложат от самите тях у дома. Като резултат от периода на консултиране, семейството променя нагласата си спрямо трудностите в изразяването и разбирането на езика от М., приема ги и е готово да съдейства за преодоляването им. Родителите се доверяват на учителката и ѝ съдействат чувствително повече. Детето става по-спокойно и по-активно в час, а с напредването на логопедичната терапия все по-приемано и успяващо.

Консултирането като елемент от терапията: работа с учителите

Основните цели са да се постигне разбиране на нарушения и произхода на основните трудности на детето при овладяване на учебното съдържание. Логопедите могат да предоставят съвети за адаптиране на средата според потребностите на ученика в две основни направления: архитектурна и физическа среда и учебно съдържание. Освен за индивидуална работа могат да се предлагат стратегии за подкрепа, които включват целия клас. Консултирането на учителите трябва да води както към решаване на проблема на детето, така и към преодоляване на затрудненията на самия учител (Dickinson, 2000).

Важно е при консултирането на учителите да се запази техният авторитет пред детето и семейството му. Предоставянето на полезни съвети и техники за справяне и адаптация трябва да бъде не под формата на инструктаж, а като основа на равнопоставено партньорство, в което логопедът също получава ценна за терапевтичния напредък информация, свързана със справянето на детето

в клас и в условия, различни от тези при индивидуална работа в кабинета. Крайната цел на консултирането в тази сфера е да се създадат възможности детето да развие пълния си потенциал за учене в спокойна и подкрепяща среда, която да благоприятства развитието на индивидуалните стратегии за учене и формирането на училищни умения.

Благодарение на качествено провежданата консултативна дейност на логопедите общообразователните учители могат да изработят адекватни стратегии за преподаване и проверка на знанията, съобразени с особеностите и възможностите за обработка на информация на децата със СОП. Това, от своя страна, формира у детето подходящи и ефективни стратегии за учене, което е предпоставка за успешно представяне в училище и формиране на устойчиви знания и умения (Boyadzhieva-Deleva, 2010; Levterova, 2005).

В последните десетилетия различни фактори налагат необходимостта от въвеждане на индиректни терапевтични подходи в логопедичната практика, основно под формата на консултиране (Law, Lindsay, Peasey et al., 2002). Тези стратегии се предпочитат най-вече от привържениците на обучителния подход в логопедичната терапия, тъй като елиминират необходимостта детето да се извежда от класната стая за работа с ресурсен учител или логопед чрез предоставяне на директни техники за улесняване на учебното съдържание от учителя. Такова консултиране обаче може да се окаже доста рисково, тъй като допуска на учителите да се вменяват нетипични за тях задължения и компетенции. За да се прилага спокойно такъв консултантски модел, е задължително ясното разграничаване на ролите на всеки специалист: учителите не поставят диагнози и не терапевтират, а логопедите не обучават и не преподават. Основната цел на подобно „обучение“ на учителите е да им бъдат предоставени техники за справяне с проблемни ситуации, свързани с преподаването на учебния материал на деца с различни потребности.

Случай 2 – добра логопедична консултантска практика в сфера работа с учителите

А. Я. е учител по география с десетгодишен трудов стаж в голямо училище и ръководител на шести клас. В класа има 27 деца, сред които две с дислексия, едно с хиперактивност и дефицит на вниманието, едно с детска церебрална парализа, едно с увреден слух и едно със специфично езиково нарушение. Независимо от използването на модерни технологии и богати нагледни материали в час учителката се затруднява да посрещне потребностите на всяко дете поради разнообразната картина на затрудненията им. Всички деца със СОП получават подкрепа от логопед и от ресурсен учител, но по различни предмети и след учебните часове. В часовете по география всяко от тях има нужда от различно ориентирана помощ, за да усвоява учебния материал. С напредването на учебната година „трудният клас“ заражда у А. Я. отрицателно отношение спрямо работата с деца със СОП и тя постепенно започва

да се „отказва“ да полага усилия заради усещането, че не се справя. А. Я. и училищният логопед работят заедно над решаването на този проблем в продължение на месец, в който са проведени четири консултации. Като резултат, А.Я. получава подробна и достъпна информация за характера на водещите нарушения при всяко от децата, за някои от симптомите, които погрешно се тълкуват като липса на внимание или интерес, за специфичното отражение на нарушението върху преработката на информация и ученето, както и за начините, по които планирането на занятията да не се опира на дефицитите и слабите страни. След разговорите с логопеда А. Я. променя нагласите си по посока на приемане на модела за оценка на възможностите и силните страни на детето, който измества досегашния подход за оценка на слабостите и дефицитите. Като резултат от съвместната работа, А. Я. успява сама да достигне до вземане на решение за начините, по които да адаптира както материалната среда в класната стая, така и учебните материали, които използва. Изработени са портфолиа за всяко от децата със СОП в класа, в които са описани както индивидуалните затруднения с усвояването на материала, така и силните страни и интересите, които могат да бъдат използвани в час. За всяко дете е изработен идеен списък с адаптирани материали, насочени към различни дялове на учебното съдържание. След преглед на всички портфолиа се изготвя и идеен списък с адаптирани игри и упражнения, предназначени за целия клас. По отношение на адаптацията на материалната среда А. Я. взема решение да изпробва подхода за работа в малки групи, като разположи всяко от децата със СОП така, че да е максимално улеснено във възприемането на информация по зрителен, слухов, тактилен път и в придвижването си в пространството на класната стая. След приключване на консултациите с логопеда взетите решения се прилагат на практика и положителните резултати се забелязват почти веднага.

Консултирането като елемент от терапията: работа с общността и обществото

Обществено насоченото логопедично консултиране у нас започна да се развива активно едва от няколко години. Сред целите му са повишаване на информираността на обществото за същността на логопедичните услуги, за професията на логопеда, за необходимостта от редовни профилактични консултации и случаите, които налагат да се започне терапия. Усилията на логопедичната общност у нас се концентрират в инициативи, предназначени към момента предимно за родителите. Националното сдружение на логопедите в България има споразумение за сътрудничество с професионалната организация на ерготерапевтите, но извън приятелската размяна на гостувания по конференции не се организира нищо по-мощно или централизирано. Нашата професионална общност е длъжник на обществото ни заради липсата на установени трайни връзки с организации от държавния и неправителствения

сектор, като тези на личните лекари, Българската педиатрична асоциация и сдружения за подпомагане на деца, лишени от родителска грижа. На мнозинството млади родители, които черпят информация за развитието на детето си основно от интернет и които разчитат на съвет от личния си лекар (невинаги педиатър), е крайно неясна ролята на логопеда за ранното развитие и мястото на логопеда като специалист в системата на превенцията и ранната интервенция. Липсата на информация за същността на логопедичната работа и за кръга от проблеми, които са от компетенциите на логопедите, водят до пасивност и изчакване трудностите да „израстат“, както и до търсене на подкрепа от специалисти, които не са в състояние да адресират потребностите на детето и семейството.

Случай 3 – добра логопедична консултантска практика в сфера работа с общността и обществото

Последните две години бележат началото на нова линия на подобряване на консултантската логопедична практика, насочена към обществото. Организирах се две доброволни инициативи под формата на информационни кампании, насочени към родители, учители, педиатри и медицински сестри. През летния семестър на учебната 2016/2017 г. студенти от втори и трети курс на специалност „Логопедия“ на СУ „Св. Климент Охридски“ изработиха кратко филмче и серия от постери и брошури, които разпространиха в интернет и със съдействието на някои централни електронни медии. Информационните материали бяха разделени в тематични модули: сведения за професията на логопеда и неговите основни компетенции и задължения; данни за най-често срещаните комуникативни нарушения и основните им прояви; основните етапи на детското развитие и техните маркери по сфери; как е организирана логопедичната помощ у нас и къде да се потърси логопед; полезни съвети за семействата, съучениците и учителите на деца със заекване. Голяма част от тези материали бяха разпечатани и разпространени в медицински заведения, консултативни педиатрични кабинети, детски ясли и градини, забавачки и занимални, читалища и детски градини. Отзвук на кампанията беше повишеното търсене на консултация с логопед от родители на деца във възрастта от 1 до 12 г., както и увеличеното насочване на деца за консултация от личен лекар. Като своеобразно продължение на тази дейност, през март 2018 г. по случай Европейския ден на логопедията, логопедичната общност (представена предимно от частно практикуващи логопеди) организира мащабна петдневна кампания за безплатни консултации в 17 града и над 43 логопедични кабинета. Кампанията беше отразена в няколко електронни медии. Основен ефект на инициативата е привличане на вниманието на родители, педиатри и учители към нуждата от профилактика на комуникативните нарушения, която завършва или като превенция, или като навременна ранна интервенция, както и подобряване на обществената нагласа към търсенето на консултация от логопед.

Заклучение

Логопедът, като специалист, подпомагащ процеса на приобщаване, и като член на мултидисциплинарен екип за подкрепа на личностното развитие, трябва да притежава освен висок професионализъм и редица лични качества: търпение, умение за слушане, екипност, такт и дипломатичност. В професионалната етика на логопедите, определени у нас както като педагогически специалисти (според ЗПУО⁵⁾), така и като здравни специалисти (код 2266 по НКПД⁶⁾), са заложили принципите на уважение към индивидуалността и различието, толерантност към желанията на клиента/пациента и неговите близки, изграждане на стратегии, основани на силните страни и способностите с цел подобряване на здравето като състояние на пълно физическо и психическо благополучие. Тази основна цел на логопедичната терапия не може да бъде постигната, ако не се включат ресурсите за помощ на всички, които имат отношение към функционирането на детето. Ето защо консултирането в логопедичната практика има за цел да установи връзки между семейството и средата, да посредничи за по-доброто разбиране на потребностите на детето и да създаде предпоставки за разгръщане на потенциала и развитието му.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. НСЛБ, Национално сдружение на логопедите в България, <http://www.bnal.bg/>
2. CPLOL, Comité Permanent de Liaison des Orthophonistes-Logopèdes de l'UE, <http://www.cplol.eu/27.06.2017>.
3. Минимални стандарти за професионално образование на говорните и езиковите терапевти, приети на Общото събрание на Постоянния комитет за контакт на логопедите и фониатрите в Европейския съюз CPLOL, Рига, 12 май 2007 г., Комисия по образование, http://www.bnal.bg/images/documents/minimal_standarts.pdf
4. Представянето на случаите в статията е съобразено с изискванията на Регламента за защита на личните данни на Европейския съюз (GDPR, Регламент (ЕС) 2016/679 на Европейския парламент и на Съвета от 27 април 2016 година относно защитата на физическите лица във връзка с обработването на лични данни) и е след предоставяне на съгласие. Истинските имена на лицата са подменени с инициалите на други малки имена, за да се осигури неразпознаваемост.
5. ЗПУО, Закон за предучилищното и училищното образование, обн., ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г. www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=8245/27.06.2017.
6. НКПД, Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011, Приложение 4 към Заповед N РД01-931/27.12.2010.

7. ICF, (2001). International Classification of Functioning, Disability and Health, Geneva: WHO; from: http://www.handicapincifre.it/documenti/ICF_18.pdf, on 6.2.2012.
8. Law, J., G. Lindsay, N. Peacey et al., (2002). Consultation as a model for providing speech and language therapy in schools: a panacea or one step too far? *Child Language Teaching and Therapy*, June, Volume 18, issue: 2, pp. 145 – 163, <https://doi.org/10.1191/0265659002ct2320a> on 5.6.2018.
9. Owen, R., L. Hayett, S. Roulstone, (2004). Children's views of speech and language therapy in school: consulting children with communication difficulties, February, *Child Language Teaching and Therapy*, vol. 20, Issue 1, pp. 55 – 73, <https://doi.org/10.1191/0265659004ct2630a> on 5.6.2018.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Boyadzhieva-Deleva, E. (2010). Roliata na logopeda v procesa na integracia: prioritetni zadachi i sferi na vyzdejstvie. V: Dobrev, Zl., et al., *Sbornik dokladi ot Jubilejna Nauchna konferencia 100 godini ot rojdenieto na prof. d.p.n. Decho Denev i 25 godini FNPP*. Sofia: Fenomen [Бояджиева-Делева, Е. (2010). Ролята на логопеда в процеса на интеграция: приоритетни задачи и сфери на въздействие, В: Добрев, Зл. и кол., ред. *Сборник доклади от Юбилейна научна конференция 100 години от рождението на проф. д.п.н. Дечо Денев и 25 години ФНПП*. София: Феномен].
- Dickinson, D. (2000). Consultation: assuring the quality and outcomes. *Educational Psychology in Practice* 16 (1), 19 – 23.
- Dimitrova, N., Naneva, P., Zarova, M. (2003). *Prilojenie na familnata terapia pri rabota sys semejstva na deca sys specifichni obuchitelni zatrudnenia*. Sofia: Romel [Димитрова, Н., Нанева, П., Зарова, М. (2003). *Приложение на фамилната терапия при работа със семейства на деца със специфични обучителни затруднения* София: Ромел].
- Eneva, J. (2001). Semejstvoto – ravnostoen partnjor v obuchenieto na deca sys specialni pedagogicheski nujdi. *Specialna pedagogika*, (2), 47 – 53 [Енева, Й. (2001). Семейството – равностоен партньор в обучението на деца със специални педагогически нужди. *Специална педагогика*, 2, 47 – 53].
- Gascoigne, M. (2006). *Supporting children with speech, language and communication needs within integrated children's services*. London: RCSLT.
- Levtterova, D. (2005). *Konsultirane pri obuchitelni trudnosti*. Plovdiv: P. Hilendarski [Левтерова, Д. (2005). *Консултиране при обучителни трудности*. Пловдив: П. Хилендарски].
- Petrov, I. (2010). Psychogenno vlianie na semejstvoto. *Specialna pedagogika*, (1), 3 – 15 [Петров, И. (2010). Психогенно влияние в семейството. *Специална педагогика*, 1, 3 – 15].

- Stoeva, T. (2010). Semejna sreda i psychichno blagosystoianie, *Specialna pedagogika*, (4), 42 – 53 [Стоева, Т. (2010). Семейна среда и психично благосъстояние, *Специална педагогика*, (4), 42 – 51].
- Wagner, P. (2000). Consultation: developing a comprehensive approach to service delivery. *Educational Psychology in Practice* 16 (1), 9 – 17.

CONSULTING IN SPEECH-LANGUAGE THERAPY PRACTICE: A SUPPORT TO INCLUSION PROCESS

Abstract. Counseling parents and teachers of children with communication disorders is one of the main responsibilities of speech therapists. It is a process included as a priority activity in the prevention and early intervention. Three basic areas of logopedic counseling can be given to support the process of inclusive education: working with parents, working with teachers and working with the community and society. The article describes three cases, exemplifying good speech therapy consultancy practices in each of the areas that helped inclusion of children with special educational needs and communicative disorders.

✉ **Dr. Elena Boyadjieva-Deleva, Assist. Prof.**

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: elko_del@abv.bg